

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده ادبیات فارسی و زبان های خارجی

گروه زبان و ادبیات فارسی

موضوع :

نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان

استاد راهنما

دکتر سیروس شمیسا

استاد مشاور

دکتر رضا مصطفوی

نگارش

سید عبدالله جوادی

رشته

زبان و ادبیات فارسی

مقطع

کارشناسی ارشد

سال ۱۳۸۵

۱۳۸۷ / ۱۳ / ۲

۱۰۵۱۳۷

فرم گردآوری اطلاعات پایان نامه ها

کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان : نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان	
نویسنده / محقق : سید عبدالله جوادی	
مترجم :	
استاد راهنما : دکتر سیروس شمیسا	استاد مشاور : دکتر رضا مصطفوی سبزواری
استاد داور : دکتر داود اسپرهم و دکتر نعمت الله ایران زاده	
کتابنامه : دارد	واژه نامه : ندارد
نوع پایان نامه : ☐ بنیادی ☐ توسعه ای ☒ کاربردی	
مقطع تحصیلی : کارشناسی ارشد	سال تحصیلی : ۱۳۸۵ - ۱۳۸۶
محل تحصیل : تهران	نام دانشگاه : دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده : ادبیات و علوم انسانی	
تعداد صفحات : ۱۵۹	گروه آموزشی : زبان و ادبیات فارسی
کلید واژه ها به زبان فارسی : عروض - وزن شعر - مصوت - صامت - هجا - تقطیع - املای عروضی -	
کلید واژه ها به زبان انگلیسی : Prosody - Metrics - Vowel - Consonant - Syllable Phonemic phonology - Transcription	

حکیده

الف) موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف):

بحث درباره ی عروض در زبان فارسی و شناخت آهنگ های شعری و ریشه یابی این همه زیبایی ، یکی از مباحث علمی مورد توجه دانشمندان و محققان در طول سالیان دراز حیات زبان به ویژه جریان این روند در دوره های مختلف فرهنگی بوده است . نحوه ی آموختن این علم به دانش آموزان و دانشجویان ادبیات فارسی که بیشترین تعامل را با منابع غنی شعر فارسی دارند ، از اهمیت ویژه ای برخوردار است . این پایان نامه با بررسی کتاب های درسی منتشر شده در سال های ۱۳۵۶ تا ۱۳۸۵ و مطالب و سرفصل های موجود در این کتاب ها سعی در مشخص کردن کاستی های موجود در آنها دارد .

ب) مبانی نظری شامل مرور مختصر از منابع ، چارچوب نظری و پرسشها و فرضیه ها :

سوال های پژوهشی این پایان نامه به شرح زیر است :

- ۱) آیا عروض سنتی که سالیان سال در مدارس کشور تدریس شده است از اصول علمی و مبانی استواری برخوردار است ؟
- ۲) جایگزینی عروض جدید به جای عروض سنتی تأثیری بر روند آموزش عروض داشته است ؟
- ۳) کاستی های روش تدریس کتاب های درسی را چگونه می توان برطرف کرد ؟

پ) روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم ، روش تحقیق ، جامعه مورد تحقیق ، نمونه گیری و روش های نمونه گیری ، ابزار اندازه گیری ، نحوه اجرای آن ، شیوه گرد آوری و تجزیه و تحلیل داده ها :

در این پژوهش از روش کتابخانه ای برای جمع آوری اطلاعات استفاده شده است .

۱) بررسی عروض سنتی و مبانی آن .

۲) مشخص کردن کاستی های موجود در عروض سنتی برای تدریس .

۳) عروض جدید و مبانی آن .

۴) نقاط قوت و ضعف عروض جدید برای تدریس .

ت) یافته های تحقیق :

کتاب درسی صرف نظر از اهمیت زیادی که دارد تنها یکی از مؤلفه های آموزشی است و نمی توان گناه عدم آشنایی دانش آموزان رشته زبان و ادبیات فارسی با مبانی علم عروض را تنها به گردن نقص در کتب درسی دانست ، در این میان نقش آموزگاران و وسائل کمک آموزشی نباید نادیده گرفته شود . مطمئناً این سه مؤلفه باید به بهبود وضع آموزشی علم عروض کمک کنند .

ث) نتیجه گیری و پیشنهادها :

با بررسی مقایسه ای پنج کتاب مورد مطالعه کاستی های آموزشی آنها مشخص شده است .

۱) کتب درسی تألیف آقایان دکتر سیروس شمیسا و تقی وحیدیان کامیار علاوه بر اینکه از مبانی علمی عروض جدید سود جسته است ، روش تدریس مناسب را آموزش داده به علاوه در سرتاسر کتاب از شیوه های آموزش کاربردی بهره برده اند .

در میان پنج کتاب درسی موجود مطالب این دو کتاب منسجم تر و جامع تر از بقیه به نظر می رسد .

۲) کتاب درسی دکتر جلیل تجلیل به دلیل ایجاز اعمال شده در آن توانسته است به آموزش دقیق عروض سنتی بپردازد و در بین کتب مورد پژوهش چندان کامل به نظر نمی رسد .

صحت اطلاعات مندرج در این فرم بر اسای محتوای پایان نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می نمایم .

نام استاد راهنما: دکتر سیروس شمیسا

سمت علمی: استاد

نام دانشگاه: دانشگاه علامه طباطبائی

رئیس کتابخانه :

فهرست مطالب

صفحه	شرح	ردیف
۳-۷	.....دیباچه	۱
۱۰-۱۲	.....بیان مسئله	۲
۱۳-۱۸	.....پیشینه تحقیق	۳
۱۹-۲۲	.....عروض سنتی و دشواری های آن	۴
۲۳	.....معرفی کتاب های درسی عروض مقطع متوسطه	۵
۲۳-۲۴	.....کتاب « بدیع و قافیه و عروض » استاد همایی	۶
۲۵	.....کتاب « عروض سال چهارم آموزش متوسطه عمومی » دکتر شمیسا	۷
۲۵-۲۶	.....کتاب « فنون و صنایع ادبی (عروض) » دکتر جلیل تجلیل	۸
۲۶-۲۷	.....کتاب فنون و صنایع ادبی (عروض) « آقای حسین آهی	۹
۲۷-۳۰	.....کتاب « قافیه و عروض » دکتر وحیدیان کامیار	۱۰
۳۰-۳۵	.....تعریف علم عروض	۱۱
۳۵-۳۶	.....تعریف وزن	۱۲
۳۶-۳۷	.....انواع وزن	۱۳
۳۷-۴۱	.....گونه ای وزن شعر فارسی	۱۴
۴۱-۴۵	.....مبانی وزن شعر فارسی	۱۵
۴۵-۴۸	.....حرف ، هجا ، وزن	۱۶
۴۸-۵۰	.....اشاره ای به وزن شعر در ایران پیش از اسلام	۱۷
۵۱-۵۴	.....ارکان اصلی اوزان	۱۸
۵۵-۶۱	.....اجزا و اصول اوزان	۱۹
۶۱-۶۳	.....املائی عروضی	۲۰
۶۳-۶۴	.....انواع افاعیل عروضی	۲۱
۶۴-۶۶	.....ارکان عروضی	۲۲
۶۷-۷۸	.....تقطیع و چگونگی تقطیع شعر به ارکان	۲۳
۷۸-۹۲	.....اختیارات شاعری	۲۴
۹۲	.....وزن رباعی	۲۵
۹۳	.....وزن ترانه	۲۶
۹۳-۹۴	.....ذو بحرین	۲۷
۹۵-۹۹	.....اوزان مثنوی	۲۸
۹۹-۱۰۳	.....وزن دوری	۲۹
۱۰۳-۱۰۴	.....زحاف	۳۰

فهرست مطالب

صفحه	شرح	ردیف
۱۰۵ - ۱۰۸	..... پرکاربردترین اوزان شعر فارسی	۳۱
۱۰۸ - ۱۲۶	..... روش های ارائه تمرین	۳۲
۱۲۷ - ۱۴۲	..... انفکاک بحور و دوایر عروضی	۳۳
۱۴۲ - ۱۴۴	..... روش و فن تدریس عروض	۳۴
۱۴۵ - ۱۴۶	..... روش های تدریس عروض و قافیه در دوره متوسطه	۳۵
۱۴۷ - ۱۵۴	..... نکته هایی درباره عروض فارسی و آموزش آن	۳۶
۱۵۴ - ۱۵۵	..... درباره آموزش عروض	۳۷
۱۵۵ - ۱۵۷	..... وزن های مطبوع و دلنشین	۳۸
۱۵۸ - ۱۵۹	..... منابع	۳۹

دیاچه

« علم عروض در زبان فارسی و شناخت آهنگ های شعری و ریشه یابی زیبایی های موجود در اشعار ، یکی از مطالب علمی مورد توجه فرهیختگان و محققان در طول سالیان دراز حیات زبان فارسی بوده است و شناخت و آموزش این مطالب از اهمیت بسیار والایی برخوردار است و ضرورتی اجتناب ناپذیر محسوب می شود . اهمیت این مطلب وقتی بیشتر جلوه می کند که به سابقه شعر و شاعری در ایران زمین توجه می شود . سرزمین هنر و فرهنگ و زیبایی با شاعران نامداری که آوازه شهرت آنها نه تنها به سرزمین های فارسی زبان ، بلکه به تمام دنیا رسیده است . در اثنای این توجه است که واقعیت تأسف باری درباره این مطلب به چشم می خورد و آن واقعیت این است که اغلب دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی ، با وزن شعر آشنایی ندارند . نه به شیوه سماعی و سائقه ذوق می توانند بیت ناموزون را از موزون تشخیص دهند و نه با تقطیع عروضی . این بی خبری و ناآشنایی در مورد مردم معمولی و دانشجویان رشته های علمی و فنی نموداری است از انحطاط ذوقی ؛ اما دانشجویی که به تخصیص زبان و ادبیات فارسی می خواند و می خواهد با گرفتن ورقه لیسانس به عنوان مجتهد و متخصص ادب پارسی قدم به اجتماع گذارد ، اگر با وزن شعر فارسی آشنا نباشد و نتواند در مصراعی کم و افزونی چند هجا و حتی چند

نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان

کلمه را تشخیص دهد دیگر چه امیدی به ثمر بخشی وجودش و تحصیلاتش می توان بست ؟

این مصیبت جهان بی ضابطه ماست که فلان چوپان بی سواد بیابان گرد ، اگر ضمن خواندن دوبیتی های محلی در وزن مصرعی به حکم ذوق غریزی احساس کمبودی کرد با کشیدن بعضی کلمات و افزودن اصوات مهممل به سائقه درک طبیعی ، وزن شعر را اصلاح می کند ؛ اما جوان درس ادب خوانده دانشکده دیده ما نمی تواند شکست وزن را دریابد و به جبرانش برخیزد .

این نقیصه شگفت انگیزگویا محصول دو علت باشد ، یکی تغافل متعصبانه ای که در سالیان اخیر درباره مطالب حفظی معمول افتاده است و به حکم تقلیدی ناقص و نابجا از پرورش حافظه پرهیز کرده ایم و دانش آموزان را عملاً از خواندن و حفظ کردن اشعار بازداشته ایم و پنداشته ایم که با وجود کتاب و کتابخانه به تلاش حافظه نیازی نیست . علت دیگر کوشش سرسختانه گروهی است در عرضه عبارت ناموزون به نام شعر بی وزن . اما برای کسی که می خواهد در شعر و ادب فارسی به مقام تخصص و اجتهاد برسد تشخیص موزون از ناموزون شرط لازم و ابتدایی توفیق است ^۱ .

^۱ - درباره وزن شعر، دکتر پرویز ناتل خانلری، به کوشش ع.سعیدی، صفحه ۲

نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان

کتاب هایی که در طول قرن‌ها در زمینه عروض فارسی تصنیف شده است عموماً آثاری هستند ، مغلق و نادلیسند و به عبارت بهتر ذوق کش و نفرت انگیز . علتش آنکه مؤلفان کتابهای عروض عموماً پیروان کج ذوق و بی استعدادی هستند از مکتب خلیل بن احمد ، به تصور اینکه شعر فارسی در قواعد عروض چون شعر عرب است و می تواند همان زحاف هایی را تحمل کند که شاعران عرب در به کار بردن آنها مجازند و آزاد . غافل از اینکه واقعیت بدیهی که طبعی نازک و گوش حساس شاعر و شعر خوان فارسی زبان ، به هیچ روی نه می تواند تغییرات ارکان و زحاف های عروض عرب را بپذیرد و مصراع های مزاحف را مربوط به یک بحر بداند و نه تغییر آهنگ و وزن را ناشنیده بگیرد . همچنان که در انتخاب قافیه نیز شاعر پارسی زبان مجبور است به رعایت دقایقی که شاعر عرب به کلی از رعایت آنها آزاد است .

نظیر همان بلایی که سالها بر سر دستور زبان فارسی آمد و مقرر بود قواعد زبان اشتقاقی عربی بر زبان پیوندی فارسی منطبق شود و موجودات عجیب و غریبی از قبیل مفعول بواسطه ، مفعول بی واسطه ، مفعول مطلق ، مفعول لاجله و ... به وجود آمدند . همان مصیبت بر وزن شعر فارسی وارد شد و خوانندگان در انبوه اسم های عجیب و غریب و قوانین خارج از کلیت و فراوانی استثناهای زحاف و علل گیج و گم شدند .

نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان

کتابهای معدودی که به این شیوه تقلیدی برای عروض فارسی نوشته شد، آثار بخرنج و متروکی بود که نه مورد حاجت شاعران بود و نه مورد مراجعه شعر دوستان. به قطع و یقین می توان دعوی کرد که هیچ کسی با خواندن المعجم شمس قیس رازی یا معیار الاشعار خواجه نصیرالدین طوسی شاعر نشد و هیچ صاحب ذوقی برای درست خواندن اشعار سعدی و حافظ نیازی به مراجعه به این کتابها پیدا نکرد، زیرا مردم از برکت زندگی طبیعی خود نیازی بدین محرک های مصنوعی نداشتند. از اوایل زندگی سرچشمه را در می یافتند و گوش طبعشان از دوران کودکی با شنیدن و خواندن و به خاطر سپردن اشعار گوناگون، با ریزه کاری های وزن و شعر فارسی آشنا می شد و هیچ عامل معارضی هم در پیش چشم و صفحه ذهنشان وجود نداشت. در هر خانه ای کلیات سعدی و غزلیات حافظ در دسترس بود و در هر قهوه خانه و بر سر هر گذری نقالان و شاهنامه خوانان و معرکه گیران با خواندن اشعار به پرورش ذوق جوانان می پرداختند.

با این وصف کسی نیازمند مراجعه به کتابهای عروضی نبود. کتابهای عروض در حکم جدول کلمات متقاطع بود برای تفنن پرستان احیاناً کج سلیقه ای که می خواستند در قالب شعر فارسی معما گویی کنند و بی طبع روان به صنعت گری بپردازند و شعر مشجر و مربع و محجر بگویند. و به همین دلیل کسی از اهل ذوق به فکر تصنیف و تدوین کتابی در قواعد وزن شعر فارسی نیفتاد.

نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان

اما در قرن ما وضع جز این است . در بسیاری از خانواده ها موسیقی آمریکایی و فرنگی جای کلیات سعدی و دیوان حافظ را گرفته است . تغییر چهره زندگی و تنوع تفریحات شبانه مجالی برای محافل خانوادگی و شاهنامه خوانی باقی نگذاشته است . وسائط ارتباطی جمعی و مجلات مردم پسند به علل مالی و نظری به چاپ آثاری به عنوان شعر علاقه می ورزند که ساختن نظیر آنها برای هر کودک دبستانی و شاگرد دبیرستانی امکان داشته باشد و در قلمرو هنر به تمام معنی کلمه رعایت دمکراسی شده باشد .

در روزگاری این چنین جای هیچ تعجیبی نیست ، اگر داوطلب ورود به دانشگاهی برای نمونه دو بیت شعر فارسی در خاطر نداشته باشد و فردوسی را از شاهان عهد مغول پندارد و حافظ را پیش نماز مسجد تبریز فرض کند و لیسانسیه ادب فارسی نتواند کلام موزون را از ناموزون تشخیص دهد. با اوضاعی چنین ، برای دانشجویی که می خواهد در رشته زبان و ادبیات فارسی به تحصیل پردازد فوری ترین و لازم ترین درس آشنایی با وزن شعر فارسی است . این در حکم ضروریات اولیه است ؛ و دریغا که از این امر مهم و لازم و فوری غفلت کرده ایم به تصور اینکه دانشجوی امروزی هم به حکم ذوق و محیط تربیتی گوشش با وزن آشنایی دارد و حاجتی به خواندن و آموختن وزن شعر ندارد .

برای آشنا کردن دانشجویان امروزی با وزن شعر فارسی در قدم اول به کتابی نیاز داریم و رای المعجم و معیار الاشعار و امثال آنها ، کتابی خالی از اصطلاحات وحشت انگیز « مضارع

نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان

مخنق محبوب مکفوف اصلم « و با عباراتی قابل فهم و بدور از شرح زحاف های من درآوردی و تعبیرات و توجیهاات گیج کننده و خسته کننده .

این نیاز را سالها پیش ازین یکی از شاعران و محققان بنام عصر ، درک کرد و همت به تألیف کتابی گماشت به عنوان « تحقیق انتقادی در عروض فارسی » که صورت کامل شده آن در چاپهای بعدی به نام « وزن شعر فارسی » منتشر شد و درین زمینه قدمی انقلابی و ابتکاری بود و هنوز هم هست . دکتر خانلری دانشمندی که در جنب فضایل متعدّدش صاحب فضیلتی است منحصر بفرد و ممتاز و آن عبارت است از توانایی عجیب در طرح مسائل فنی به زبان ساده . هر کس « وزن شعر فارسی » را خوانده باشد و با کتابهایی که گذشتگان در عروض فارسی نوشته اند مثلاً المعجم آشنایی داشته باشد متوجه این مطلب شده است .

« نوشتن مطالب پیچیده علمی ، به شیوه ای که برای دانشجویان و تازه کاران آن رشته قابل فهم و درک باشد محتاج دو شرط است یکی تسلط همه جانبه و بی چون و چرای نویسنده بر جزئیات آن مبحث که امری مکتسب است و دیگری لطف سخن و قدرت تعبیر که قسمت اعظم آن خداداد است »^۱.

^۱ - ع.ا. سعیدی- درباره وزن - پرویز ناتل خانلری- ص ۸

نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان

« بدین ترتیب مشخص شد که قواعد عروض دو عیب دارد : یکی آن که بسیار پیچیده است و آموختنش بسیار دشوار است . دیگر آن که چون بسیار کهنه است بر اصول علمی استوار نیست و به فرض آموختن از روی آن به حقیقت وزن و رابطه و نسبت وزن های مختلف با یکدیگر نمی توان پی برد»^۳.

اینک در این تحقیق به بررسی تغییر و تحولات عروض در کتابهای درسی پرداخته شده و این مطلب که پیچیدگی و دشواری عروض سنتی ، مهم ترین دلیل این تغییرات عمده است ، به وضوح دیده خواهد شد . به نحوی که در آخرین کتاب درسی دیگر اثری از مبانی عروض سنتی به چشم نمی خورد و هر چه هست عروض جدید است .

^۳ - ع.ا. سعیدی - درباره وزن - پرویز ناتل خانلری - ص ۵۲

بیان مسئله

« عروض قدیم یا روشهای شناخت شعر از حیث وزن و بحر و سایر مباحثی که در آن علم مورد بحث قرار گیرد ، دارای ریشه های خیلی قدیمی می باشد که از آغاز تمدن اسلام تاکنون مسیر تکاملی خود را پیموده است و سنتی در شناخت شعر از میان ادوار تکاملی به وجود آمده است که تا پنجاه سال قبل کاملترین روش در اندازه گیری و شناخت شعر بود . از زمانیکه در اثر پاره ای تحولات فرهنگی و اجتماعی عده ای از روشنان قوم ، با فرهنگ و بالتبع با شعر و ادبیات و روشهای اندازه گیری و شناخت ملل اروپایی آشنا شدند و نیز در این دوره پاره ای از نوآوری ها و سنت شکنی ها ایجاد شد که ضرورت امر ایجاب می کرد که در این طرح کهن اندازه گیری شعری ، تجدید نظری شود و روش شناخت شعر ایران از دیدگاههای زبان شناسی مورد بحث و بررسی قرار گیرد و معیارهای متناسب با زبان فارسی در شناخت شعر تنظیم گردد »^۱

سالیان متمادی عروض قدیم به همان شیوه سنتی ، در دبیرستانها و مدارس تدریس شده است که البته هر یک از تألیفات تدریس شده ، دارای ویژگی های مخصوص به خود بوده اند . اما به هر حال با پیدایش عروض جدید یا همان شعر از دیدگاه زبان شناسی ، در کتابهای درسی تغییراتی بوجود آمد و در سالهای اخیر عروض سنتی به تدریج جای خود را

^۱ - جلیل مسگرزاد ، مختصری در شناخت عروض و قافیه - صفحه ۱۹۷

نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان

به عروض جدید داد و همانطور که ملاحظه می شود هم اینک در کتابهای درسی رشته ادبیات فارسی ، خبری از مباحث پیچیده و متعدد عروض سنتی نیست .

این تغییر و تحولات اساسی و بنیادین در کتابهای درسی و فاصله زمانی حدود ۳۰ سال بسیار حائز اهمیت است و جای آن دارد که در مقایسه ای بین تألیفات تدریس شده در طول این سالها ، به دلایل ضعف یا قوت هر یک پرداخته شود. در اینجا لازم به نظر رسید بررسی کوتاهی ، در کتابهای درسی فاصله زمانی بین سالهای ۱۳۵۶ تا ۱۳۸۳ انجام شود و مقایسه های لازم به عمل آید تا مشخص شود چرا با وجود همه مشکلات و سختی های عروض سنتی ، سالیان سال ، دبیران آموزش و پرورش به تدریس آن می پرداختند و لزوم ایجاد تغییرات اساسی در این فن احساس نمی شد . تغییراتی که هر چند به سادگی و سهولت تدریس این مطالب افزود ، اما از پایه های محکم علمی و پژوهشی برخوردار است و مبنی بر حذف و کوتاه کردن مطالب نیست .

همچنین بررسی این نکته نیز لازم می نماید که چرا در طول سالیان اخیر تغییراتی در عروض جدید حاصل نشده است و آیا این عروض جدید ، با ویژگیهای جدید خود ، از هر لحاظ برای آموزش مناسب است و بازده آموزشی آن کامل است ؟ و آیا دانش آموزان سالهای اخیر ، احتیاج ندارند با مبانی اصلی عروض سنتی آشنا شوند ؟

نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان

برای پاسخ به سئوالات مطرح شده ، تحقیق حاضر آغاز شده و در این زمینه ۵ کتاب درسی مورد بررسی قرار گرفتند که عبارتند از :

۱	بدیع و قافیه و عروض برای سال پنجم و ششم ادبی	جلال الدین همایی ۱۳۵۶
۲	عروض سال چهارم آموزشی متوسط عمومی	سیروس شمیسا ۱۳۶۰
۳	فنون و صنایع ادبی (عروض) سال چهارم	جلیل تجلیل ۱۳۶۲
۴	فنون و صنایع ادبی (عروض) سال چهارم	حسین آهی ۱۳۶۳
۵	ادبیات فارسی (۱) (قافیه و عروض- نقد ادبی) دوره پیش دانشگاهی	تقی وحیدیان کامیار ۱۳۸۳

پیشینه تحقیق

« بحث درباره علم عروض در زبان فارسی و شناخت آهنگهای شعری و ریشه یابی این همه زیبایی یکی از مباحث علمی مورد عنایت دانشمندان و محققان در طول حیات زبان فارسی ، به ویژه جریان این روند در دوره های مختلف فرهنگی بوده است . اگر دوره شکوفایی شعر فارسی را دو قرن چهارم و پنجم بدانیم بررسی صورت های وزنی و آهنگ های شعری نیز از قرن چهارم دارای آثار و تحقیقاتی است . اولین کتاب مدون در علم عروض و قافیه را به ابوالحسن علی بهرامی سرخسی نسبت داده اند . مؤلف هفت اقلیم او را معاصر سلطان محمود غزنوی و کتاب مجمع الفصحا او را از معاصران سبک تکین می داند و کتاب کنزالقافیه و غایة العروضین و رساله خجسته را از آثار او می دانند که مؤلف چهار مقاله ، خواندن این کتب را به شعرای جوان توصیه می کند . نیز امیر ابومنصور قسیم بن ابراهیم قاینی معروف به برزجمهر از شعرای دوره محمود و مسعود غزنوی که صاحب المعجم او را از جمله عروضیان عجم شمرده است . کتب یوسف عروضی و ابوالعلاء شوشتری که در مقدمه ترجمان البلاغه بدان ها اشاره شده است و نیز رساله مختصری از رشید الدین وطواط که مرحوم اقبال آن را در مجله یادگار سال اول شماره ۱۵ و مرحوم استاد مینوی دوباره آن را در یادنامه فاضل تونی به چاپ رسانیدند »^۱

۱- نیز رک به فهرست کتب خطی فارسی احمد منروی- جلد ۳- ص ۲۱۶۶

نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان

« رساله ای در علم عروض از خواجه نصیرالدین طوسی (معیار الاشعار) که علامه محمد قزوینی در انتساب آن به خواجه تردید دارد ولی با قرآینی که در دست است این تردید مرتفع می گردد »^۱.

الحق کتاب محققانه و نکته یابی که شمس قیس رازی در نیمه اول قرن هفتم درین فن می نگارد و با اطلاعات گسترده ای که درین فن و سابقه آن از یک سو و معرفت به اوزان موسیقی از سوی دیگر داشته ، فنون عروضی شعر فارسی را با بهره گیری از سیر آن در شعر عرب و شعر فارسی به بهترین نحو (تا زمان خود) نشان داده است و درین قرن (در نیمه دوم) فیلسوف الاسلام ظرایف این علم را در رساله معیار الاشعار نشان داده است. ولی با گذشت زمان و گسترش زبان و فرهنگ اسلام به فارسی از ایران به شرق ، علمای زیادی به ضرورت های زبانی و مکانی ، اقدام به تألیف در فنون شعر و علم عروض و قافیه کرده و کتب زیادی در ایران و هند به صورتهای مختصر و مفصل تألیف کرده اند که امروزه پاره ای از آنها در دست است که بررسی و کتاب شناسی این علم همچون مباحث صرف و نحو و لغت از ضروریات است و دارای میدان وسیعی است که هنوز به صورت جامع انجام نشده است .

^۱ - ر.ک . احوال و آثار خواجه نصیرالدین طوسی - مدرس رضوی

نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان

در سرزمین فارسی دری بعد از رویداد مشروطه به ضرورت هایی در نظم و نثر تحولاتی ایجاد شد و ارتباط با اروپا و آشنایی محققان ایرانی با نویسندگان و شعرای مغرب زمین ، باز تحولی در شعر فارسی ایجاد کرد و شیوه های آموزشی عالی از روش سنتی به شیوه مشابه غربی ، یعنی دانشگاه ، در ایران ایجاد شد و به ضرورت های تعلیمی و مبدرسی ، علمایی از نو شروع به بحث و بررسی درین علم کردند که می توان از استادانی چون علامه قزوینی و جلال الدین همایی و استاد دکتر پرویز ناتل خانلری نام برد که هر یک این گنجینه عظیم را به نوعی بررسی و معرفی کرده اند .

« در دوره معاصر قدم های تازه ای را که استاد دکتر خانلری در طی مقالات و کتب خود در عروض شعر فارسی پیش کشید ، استادان دیگری از قبیل استاد فرزاد و ابوالحسن نجفی از دیدگاههای صوت شناسی با بهره گیری از علم زبانشناسی گسترش دادند . در اینجا لازم به ذکر است که حوصله و دقتی که استاد نجفی در بررسی صورت های موجود و احتمالی شعر فارسی کرده اند ، خود جای سپاس فراوان دارد . تحقیقات انجام شده توسط استادان خانلری و نجفی بسیار مفید بوده است . بعد از این دو بزرگوار تحقیقات دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی را درباره شعر به طور اعم و فنون آن باید ذکر کرد که بسیار ارزنده است . این قدم ها را آقای دکتر تقی وحیدیان کامیار در کتاب ها و مقالات و سخنرانی های

خود ، به ویژه در کتاب بررسی منشأ وزن شعر فارسی با نقد و بررسی آزاد عقاید علمای معاصر از ایرانی و خارجی ادامه داده اند که بسیار عالمانه و سنجیده است . کتب تعلیمی علم عروض و قافیه که بنا به ضرورت هایی و با سلايق گوناگون تدوین و منتشر شده است نیز بسیار متنوع و متعدد است .^۱ دکتر سیروس شمیسا نیز به عنوان یکی از پیش گامان تحولات ایجاد شده ، در این مسیر گامهای مهمی برداشته است و در خصوص تحولات ایجاد شده در عروض سنتی توضیحاتی در پیش گفتار کتاب آشنایی با عروض و قافیه که هم اکنون به عنوان کتاب درسی در دانشگاهها تدریس می شود ، ارائه کرده است . که در ذیل آورده می شود .

« از بدو انتشار جزوه عروض ، نقدهای مختلفی بر آن نوشته شد ، اما سرانجام مطالب آن کم و بیش مورد قبول صاحب نظران و مدرسان قرار گرفت به طوریکه امروزه در کمتر حوزه علمی است که عروض جدید را به کلی نادیده گرفته و صرفاً به تدریس عروض قدیم مشغول باشند . البته در میان برخی از مطالب و موضوعات آن کتاب ، از قبیل انتخاب حدود سی وزن معروف به عنوان اوزان پرکاربرد ، قواعد و فوت و فن های تقطیع ، املاي عروضی ، ارکان مشهور ، طرح مسائلی از قبیل وزن شعر نو ، وزن دوری و تاریخچه عروض

^۱ - جلیل مسگرزاد- مختصری در شناخت علم عروض و قافیه- ص ۱۶۳

نقد و بررسی کتاب های درسی عروض مقطع دبیرستان

و امثال اینها به وسیله این و آن (و حتی کسانی که بر آن کتاب خرده می گرفتند و معترض بودند) غالباً بدون ذکر مأخذ (و ندرتاً با ذکر مأخذ) در کتب عروضی چند سال اخیر نقل شد ؛ اما من خوشحالم که سرانجام عروض علمی جدید (که عمده اصول آن به وسیله بزرگان تحقیق شده اما در اینجا و آنجا پراکنده بود و من خلاصه یی از آن ها را در آن کتاب گرد آورده بودم) در مدارس و دانشکده های ما مرسوم شد .

گمان نمی کنم که دیگر امروزه لازم به تأکید باشد که عروض و قافیه که به مطالعه خاصی در آواها و اصوات شعر یا کلام آهنگین می پردازند به نحوی از شاخه های علم زبانشناسی محسوب می شوند و استادان این فنون (که در ایران غالباً از ادبا هستند) نمی توانند و نباید نسبت به معاییر و اصول لااقل مقدماتی علم زبانشناسی از قبیل صامت و مصوت و هجا بی اعتنا باشند»^۱.

عروض یا روش های شناخت وزن شعر ، مطلبی است که خود به خود وقتی برای اولین بار به گوش دانش آموز می خورد ، برای او دشوار است . به علاوه عروض سنتی را با پیچیدگی های مربوط به افاعیل و ازاحیف و ... دشواریهایی از این قبیل را نمی توان به طور کامل به او آموخت .

^۱ - سیروس شمیسا- آشنایی با عروض و قافیه (پیش گفتار)